

PRAVDA [rozhlasový slovník] [1991]

Navzdory znehodnocení a rozvrácení všech hodnot, které odhalil německý filosof Nietzsche jako charakteristické pro moderního člověka a moderní dobu, můžeme pozorovat, že s pravdou resp. s pravdami stále ještě počítáme. Otřesena není sama pravda, ale její nejrůznější pojetí, tedy teorie pravdy. Nejznámější a nejrozšířenější je tzv. teorie adekvatní, jež vidí pravdu všude tam, kde se náš rozum, naše myšlení shoduje se skutečností. Latinský termín hovoří dokonce o adekvaci, tj. připodobnění. Námitka je ovšem nasnadě: myšlení se přece nijak nepodobá té skutečnosti, kterou míní a ke které je zaměřeno. Touto kritikou zahajuje své úvahy např. Heidegger. Myšlenka kovové pětikoruny není ani kovová, ani kulatá, a samozřejmě si za ni nemůžete nic koupit. Kde tu tedy je nějaká podobnost? Řada jiných teorií se této nesnázi vyhýbá, ale dostává se zase do jiných. I když existují celé knihy o různých teoriích pravdy, ukazuje se, že proti každé z těchto teorií lze něco závažného namítnout. Zejména však žádná dost nevystihuje, jak s pravdou v denním životě a také ve vědě počítáme a jak o ní běžně mluvíme. To má své příčiny v tom, že evropský způsob teoretizování je stále ještě zakořeněn v tradici řeckého způsobu myšlení, zatímco evropský život je hluboce poznamenán neřeckými prvky tradice křesťanské a starší tradice židovské. Odtamtud pronikal po dlouhou dobu do celého Středozeří vliv, který měl navzdory nedostatečným myšlenkovým prostředkům eminentní význam pro celé další dějiny evropského myšlení. Ten pak můžeme zvláště dobře pozorovat v našich dějinách. Zásahu o to má Hus a řada myslitelů dalších z doby tzv. první reformace. Po Bílé hoře tato stopa sice mizí, ale objevuje se znovu v obrození, u Masaryka a zejména u některých jeho žáků, z nichž na prvním místě musíme uvést Emanuela Rádlu. Jan Patočka se o tom koncem 60. let vyslovil tak, že v otázce pravdy podala česká filosofie svůj největší výkon. Na rozdíl od řecké tradice, která viděla pravdu jako závislou na „skutečnosti“, kterou ovšem chápala jako „jsoucí“, hebrejské myšlení a tradice od něho se odvozující viděla celý vztah právě obráceně: základní skutečností je pravda, zatímco všechno dané a jsoucí je na ní závislé. To však předpokládá, že důsledně domyšleno nelze pravdu považovat za jsoucno, tedy ani za nejvyšší jsoucno. (Ve středověku byl právě jako „nejvyšší jsoucno“ chápán Bůh.) A tak toto nové či spíše staronové pochopení pravdy stojí před obrovským úkolem: musí se naučit rozlišovat skutečnosti „nejsoucí“ nebo také „nepředmětné“ od skutečností jsoucích a předmětných. „Nejsoucí“ tedy nemusí být neskutečné, nemusí být ničím, nicotou. Jakým způsobem to můžeme chápat? Na to nám také odpovídá zmíněná tradice, která se ovšem ještě zdaleka neprosadila: to, co není, a přesto je skutečné, je budoucnost resp. to, co z budoucnosti přichází. Budoucí ještě není, ale již nyní s tím musíme počítat. Dnes této myšlence můžeme rozumět mnohem lépe než dřívější generace, protože kupříkladu víme, že jsme už dnes odpovědní za to, jakou společnost a jakou přírodu zanecháme generacím, které se ještě ani nenarodily. Přicházející a vítězí pravda je skutečnější než cokoli, co jest, a je mocnější, protože všechno pouze jsoucí ukazuje či spíše vyjevuje v jeho pravé podobě. Ta se může vyjevit jen v konfrontaci mezi pravým a daným. Pravda se proto v tomto pojetí nepřimyká k tomu, co je, ale ukazuje na nutnost jeho nápravy. A té lze dosáhnout jen skutkem. Pravda je tedy tou pravou skutečností, která vede ke skutkům, tj. k uskutečnění nápravy všeho vůbec. Mám za to, že důkladným zpracováním této myšlenky, která v českých duchovních dějinách už solidně zakotvila a zakořenila, bychom mohli přispět k formování příští myšlenkové a duchovní tváře Evropy.

PRAVDA [rozhlasový slovník]

[2. verze; u té Hejdánkova poznámka červenou fixou na vytištěné A4:
„Nepoužito!“]

Pravda představuje jeden ze stěžejních filosofických problémů. Chápe-li filosofie samu sebe jako touhu po moudrosti a lásku k ní, pak nejstarší literární doklad tohoto pojetí mluví zároveň o milování pravdy. Filoosofie nemůže tedy porozumět sobě+ samé a svému počínání bez určitého chápání pravdy. Ale nejen to: filosofie se nemůže ustavit a nemůže existovat bez náležitého vztahu k pravdě. Vadný vztah k pravdě znamená, že

filosofie přestává být opravdovou filosofií a stává se nefilosofií nebo falešnou filosofií. Dochází k tomu ve dvou hlavních případech, totiž když se domnívá, že už v nějakém rozsahu pravdu má, že ji zná, anebo když se o pravdu přestane starat buď proto, že ji nelze poznat, anebo protože žádná není. Pak upadá filosofie buď do mnohovědění a odborničení, anebo do rétoriky a sofistiky. Teorií o tom, co to je pravda a jaká je její povaha, je mnoho. Zásadně můžeme od sebe odlišit dvojí odlišné pojetí na základě pochopení vztahu mezi pravdou a skutečností, přesněji jsoucný. Řecká myšlenková tradice chápe pravdu jako závislou na tom, co jest. V tomto pojetí spočívá pravda v tom, že jsoucí se ukazuje jako jsoucí. Filosofové se pak liší jen v dalším určení povahy tohoto ukazování, případně vyjevování. Podle toho pak je chápáno také místo, kde se pravda vyjevuje, a také způsob jejího vyjevování. Pro některé to jsou smysly, pro jiné zase rozum, jiní dávají důraz na představy, myšlenky, soudy nebo výpovědi. Nejznámější je tzv. adekvační pojetí, které chápe pravdu jako shodu nebo soulad myšlení se skutečností. Velkou nesnází tohoto velmi rozšířeného pojetí je faktická nepodobnost myšlenky s tím, co je touto myšlenkou míněno. Argument proti adekvační teorii zní následovně: mějme kovovou pětikorunu a myšlenku takové pětikoruny. Myšlenka není kovová ani kulatá, nic si za ni nekoupíme atd. kde tu tedy je nějaká podobnost? A pak je tu pojetí opačné, které považuje všechno, co jest, závislé na pravdě. Skutečnost není ničím jednoznačným, ale je mnohoznačná, může se zdát být leccím. Teprve ve světle pravdy se ukazuje resp. vyjevuje ve své pravé podobě. Ale nejde jen o vyjevování: skutečnost doopravdy je tím, čím se jeví být ve světle pravdy. Bez pravdy nejenže nelze nic jsoucího poznat, ale bez pravdy takové „jsoucí“ nemůže vůbec doopravdy být tím, čím jest. Toto druhé pojetí mělo velký vliv na českou myšlenkovou a duchovní kulturu a představuje, jak se před více než dvaceti lety vyslovil Jan Patočka, nejvýznamnější výkon českého myšlení. Ovšem i toto pojetí má svou velikou nesnáz: je v základním rozporu s řeckou myšlenkovou tradicí, na které až dosud stály celé dějiny evropské filosofie. Aby toto pojetí mohlo být plně filosoficky zpracováno, musí filosofie projít radikálním vnitřním obratem, pronikavou proměnou celého pojmového aparátu, základní reformou samotné pojmovosti. Problém spočívá v tom, že pravda nemůže být chápána ani jako jsoucno, ani jako něco na jsoucnech závislého. To je možné jen tak, že se filosofie naučí vidět skutečnost i tam, kde dosavadní tradice viděla a vidí nejsoucno, kterou chápe jako nicotu. Náš filosof Rádl provedl rozlišení mezi tím, co jest, a tím, co být má, a zdůraznil, že to, co být má, je skutečnější než to, co jest. Pravda je tedy v tom smyslu skutečnost nejsoucí (tj. není to jsoucno), ale skutečnost platná, vládnoucí, vítězná. Její nadřazenost nade vším pouze daným, jsoucím je založena na tom, že přichází z budoucnosti, aby vrhla své světlo na všechno, co se stalo a děje, a aby tak všechno předmětně dané bylo konfrontováno s tím, co má být a co je „tím pravým“. To nám ostatně napovídá i sám český jazyk, poukazující na spojitost všeho toho, co má být, s pravdou: práva, spravedlnosti, správnosti, správných pravidel atd. Odtud je také třeba rozumět heslu na prezidentské vlajce, které hlásá, že „pravda vítězí“.

Mezi oběma typy chápání pravdy až dosud nebyla žádná rovnováha. Po dobu delší než dvě tisíciletí převládalo v evropském myšlení přesvědčení, že pravda se řídí tím, co jest. V právní a politické oblasti to znamenalo, že právo se musí podřít moci, že je jak jsme ještě donedávna slýchali nadstavbou třídních a tedy mocenských poměrů. Dokonce myšlenka nezadatelných lidských práv je dodnes v oficiálních dokumentech spojována s tím, co jest: s tím, co si každý člověk s sebou přináší při svém narození, tedy s jeho přirozeností. Ale ani zde už nevystačíme se starým myšlením. My všichni, kteří dnes žijeme a tedy jsme, musíme počítat se svou odpovědností vůči příštím generacím, které se ještě nenarodily, ale jejichž práva už dnes musíme respektovat. Lidská práva tedy předcházejí ty lidské bytosti, které se teprve v budoucnosti narodí. Zase má pravdu Rádl, když říká, že ne my máme pravdu, ale pravda má nás, že pravdu neustanovujeme, ale že se do ní rodíme. Budoucnost filosofie záleží na jejím vztahu k budoucnosti, a z budoucnosti přichází pravda, aby zvítězila nade vším, co jenom „jest“, co je pouhou daností. Proto také filosofie, která se cele odevzdá pravdě, po které touží, nebude už nikdy vidět svůj cíl v teorii, ale naopak v praktické nápravě věcí, tj. v nápravě všeho nepravého. A protože bude nade vše milovat pravdu, o které však bude vždy dobře vědět, že přichází, aby zvítězila i nad jejími systémy a nade vším jejím myšlenkovým úsilím, nebude sama nikdy dogmaticky tvrdit, že pravdu má a že je jejím držitelem a vlastníkem. V tomto staronovém pojetí, jehož původ je mimořecký a mimoevropský, se už pravda nebude řídit tím, co jest, ale právě naopak to, co jest, bude společným lidským úsilím opravováno a napravováno, aby bylo takové, jaké být má. To platí ovšem především o každé lidské bytosti. Ve světle pravdy není a proto také nemůže zůstat žádný člověk tím, kým jest, ale musí se sám sebou teprve stávat. Platí to o něm ještě mnohem větší měrou než o jiných bytostech, neboť člověk je mnohem víc určován pravdou než ony. Lidskost a lidství člověka nespočívá v nějaké jeho „přirozenosti“, nýbrž v tom, že každou přirozenost a každou svou danost překračuje, nechává ji za sebou a sám se stává kýmsi novým. A to je důvod, proč můžeme mluvit o lidské povolanosti a lidském poslání. Je to sama pravda, která je v tomto druhém pojetí základem oné povolanosti a onoho poslání a tím také smyslu lidského života a smyslu lidských dějin.